

JENNY WHITE
Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler

JENNY WHITE Boston Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde profesördür. Yüksek lisansını Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde, doktorasını ise Teksas Üniversitesi (Austin) Sosyal Antropoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. Türkiye'ye ilk kez 1970'lerin ortasında Hacettepe'de eğitim görmek üzere gelen White, o günden beri Ankara ve İstanbul'da dokuz yıldan fazla yaşamıştır. Elinizdeki kitabın orijinali, İngiliz ve Amerikan üniversitelerinde, farklı disiplinlerden öğrencilere Türk toplumunu tanıtmaya amacı taşıyan derslerde okutulmaktadır. White, Türkiye'de toplumsal cinsiyet, politik mobilizasyon, emek, enformel sektör ve politik İslam üzerine çalışmaktadır. Türkçeye çevrilmiş olan çalışmaları: *Para ile Akraba: Kentsel Türkiye'de Kadın Emegi* (İletişim, 1999) ve *Türkiye'de İslamcı Kitle Seferberliği: Yerli Siyaset Üzerine Bir Araştırma* (Oğlak, 2007).

Muslim Nationalism and the New Turks

© 2013 Princeton University Press

Bu kitabın yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 1930 • Araştırma-İnceleme Dizisi 324

ISBN-13: 978-975-05-1288-9

© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2013, İstanbul

EDITÖR Berna Akkıyal

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Jenny White

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ - DİZİN Birhan Koçak

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JENNY WHITE

Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler

Muslim Nationalism and the New Turks

ÇEVİRENLER

Fuat Güllüpinar - Coşkun Taştan

İnsan atalarının değil, geleneklerin çocuğudur.

– İbn-i Haldun, *Mukaddime*, 1377

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	11
İKİNCİ BÖLÜM	
İSLAM VE MİLLET	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
KORKU CUMHURİYETİ	89
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
MİSYONERLİK VE BAŞÖRTÜSÜ	125
BEŞİNCİ BÖLÜM	
MELEZLİK YASAK	157
ALTINCI BÖLÜM	
CİNSİYET VE MİLLET	
<i>Peçeli Kimlik</i>	205
YEDİNCİ BÖLÜM	
TERCİHLER VE TOPLULUK	
<i>Mavi Saçlı Kız</i>	239
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
SONUÇ	263
SONSÖZ	287
KAYNAKÇA	311
DİZİN	323

TEŞEKKÜR

Bu araştırmayı yapmamı m¼mk¼n kılan Fulbright-Hays Programı'na ve T¼rkiye'de Amerikan İlm¼ Araştırmalar Enstit¼s¼'ne teŐekk¼r ediyorum. Bu kitapta sunduğum t¼m sonuçlar bana aittir.

GİRİŞ

2008 yılının Ocak ayında bir yıllık bir araştırma için Türkiye'ye geldim. Kısa bir süre sonra ülke, Kırşehir'de yirmi kadar lise öğrencisinin kendi kanlarını kullanarak bir Türk bayrağı yaptıkları haberiyle çalkalandı; üstelik bayrak tam 46 santim genişliğindeydi. Öğrenciler, iki ay önce PKK¹ ile çatışırken öldürülen yirmi askerin anısına yaptıkları bu bayrağı Orgeneral Yaşar Büyükanıt'a sundular. Büyükanıt, öğrencilerin kanlarıyla yaptıkları bayrakla birlikte, derhal askere alınmak istediklerini belirten bir dilekçe de verdiklerini belirtti. Bayrağı gazetecilere gösterdi ve öğrencileri tebrik etti. Büyükanıt "İşte biz böyle bir milletiz," derken çok etkilenmiş görünüyordu. "Biz büyük bir milletiz. Şehitlerimiz gerçekten kutsal bir amaç uğruna şehit olmuşlardır. Bu kutsal amaç yaşadığımız ülkeyi bir ve bütün muhafaza etmektir."² Kızlı erkekli grup, olaya büyük ilgi gösteren medyaya çerçevelenmiş bayrakla poz verdi ve sağ eğilimli *Tercüman* gazetesi, okuyucularına bu gençlerin kanlarıyla yaptıkları bayrağın posterini dağıttı.

Medyada birkaç kişi, bu eylemin yarattığı sağlık riskinden

1 Partiya Karkerên Kurdistan.

2 "13 Öğrenci Kanlarıyla Bayrak Yaptı, Paşa'yı Duygulandırdı," İhlas Haber Ajansı, 11 Ocak 2008.

duyduğu endişeyi dile getirdi. Bu çocuklar her şeyden önce parmaklarından iğneyle kan akıtarak kendilerini yaralamışlardı. Bazıları bu duruma ahlaki açıdan itiraz etti. Psikolog Serdar Değirmencioğlu, “militarizmin yoğun olduğu yerlerde kanın, titizlenilmesi değil dökülmesi gereken bir şey olarak görüldüğünü” belirtti.³ Siyaset bilimci Baskın Oran, ilkokul çocuklarının Türk ulusunun kan esasına dayalı olarak oluştuğuna inanasının çok tehlikeli olduğuna dikkat çekti. Ona göre, “son zamanlarda genç insanların Hıristiyan papazlara yönelik saldırıları, Türk kanı ile Müslüman kimliği arasında bir paralellik kurulduğunu” gösteriyordu.⁴ Yazar ve gazeteci Perihan Mağden, merkez gazetelerden biri olan Radikal’deki köşe yazısında Büyükanıt’ın, kandan-bayrağı kabul etmesini ve çocukların söz konusu eylemine ilham veren “militarist, savaş-taciri ve şiddet atmosferini” övmesini eleştirdi. Ece Temelkuran ise *Milliyet*’te “Keşke çocuklardan bayrak, bayraklardan ölü çocuklar yapan bu gürlüğü bitse,”⁵ diye yazdı.

Bu kandan-bayrak eleştirilerine halkın tepkisi gecikmedi.⁶ Hem Mağden hem de Temelkuran medyada saldırıya uğradı. *Tercüman* gazetesi, Mağden’in bayrak düşmanı olduğunu ve onun “çirkin kelimelerinin” Türklükten soğuttuğunu, Temelkuran’ın da suç işlediğini yazdı. Bu gazeteciler *Tercüman* gazetesini kendilerine hakaret ettiği gerekçesiyle mahkemeye verdiler ve gazetenin editörü para cezasına çarptırıldı. Ancak Mağden, 2009 yılının Nisan ayında iki Türk’ün YouTube’a yüklediği, gazeteci Hrant Dink’in öldürülmesini öven bir videoyu eleştirmesi de dahil olmak üzere, çoğu hakaret gerekçesiyle açılmış en az on davayla karşı karşıya kaldı.⁷

2007 yılında Dink, bir gazete makalesinde Türklük kanını

3 *Bianet*, 13 Ocak 2008.

4 *Today’s Zaman*, 14 Ocak 2008. Oran, Trabzon’da bir kilisede rahip olan Peder Andrea Santoro’nun 2006 yılının Şubat ayında öldürülmesi; 2007 yılı Nisan ayında Malatya’da misyoner olmakla suçlanan üç Hıristiyan’ın katledilmesi gibi olaylara atıfta bulunuyor. Bu konuda bkz. Grossbonhardt (2006).

5 *Bianet*, 13 Ocak 2008.

6 *Gündüç* (2008).

7 Knaus (2009).

aşağıladığı gerekçesiyle kendisini suçlayan milliyetçi bir genç tarafından çalıştığı ofisin önünde katledildi. 2005 yılında Dink, hukuken belirsiz bir şekilde tanımlanmış bir kavram olan “Türklüğü” aşağılamayı yasadışı hale getiren ve yüzlerce gazeteci, yazar ve yayıncının yargılanmasına neden olan Türk Ceza Yasasının 301. Maddesi çerçevesinde yargılanmıştı. Bir uzmanın Dink’in makalesinde hiç kimseyi aşağılamadığını ve onurunu zedelediğini rapor etmesine rağmen, dört ay sonra Dink mahkeme tarafından suçlu bulundu ve altı ay hapse mahkûm edildi ancak cezası ertelendi. Kullandığı sözcüklerin bağlamı dışında değerlendirildiğini savunan Dink, katledilmeden önce, bu mahkûmiyet davasını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne götürmeye hazırlanıyordu.⁸ İşin tuhafı, Dink orijinal metinde Ermeni diasporasını Türklere karşı (“zehirli kan”) düşmanlıklarından vazgeçmeye çağırıyordu.

Genç katil, Ogün Samast⁹ için, Dink’in Ermeni ve Hıristiyan olması, Türklüğe ve Türk ulusuna düşman olması için yeterliydi. Samast’ın kaçarken “Kâfiri öldürdüm” diye bağırduğu söyleniyordu. Samast’ın işlediği suç, milliyetçi çevrelerce sempatiyle karşılandı. Yakalanıp gözaltında tutulduğu sırada polis memurlarıyla çektiydikleri fotoğrafta, Samast elinde bir Türk bay-

8 14 Eylül 2010 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Türk Devleti’nin bu planlı cinayetle ilgili olarak polis istihbaratını dikkate almadığı; Dink’in suçlu olduğuna hükmederek onun ifade özgürlüğünü ihlal ettiği ve böylece onu aşırı milliyetçilerin hedefi haline getirmek suretiyle Dink’in yaşamını korumamış olduğu hükmünü verdi. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Dink davası üzerine olan basın açıklaması için şu adrese bakılabilir: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=873693&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.

9 Samast, milliyetçi camia içinden Trabzonlu bir kişi tarafından bu suça azmettirilmişti. Soruşturma, bölge Jandarma komutanının cinayet planını önceden bildiğini ancak (daha sonra komutan hakkında ifade veren) astlarına bu konuda bir şey söylemediğini ve hiçbir şey yapmadığını ortaya çıkardı. 2012 yılının Ocak ayında mahkeme Samast ve işbirlikçilerini uzun süreli hapse mahkûm etti, ancak gizli örgüt kanıtlarının izini sürmedi. Dink suikastının, darbe hazırlığı çerçevesinde Türk toplumunu istikrarsızlaştırmak üzere uygulamaya konan geniş çaplı bir planın parçası olduğuna yaygın olarak inanılmaktadır. Asker ve sivil komplocular olduğu iddia edilen ve devletle karanlık bağlantıları olan Ergenekon adlı gruba karşı ayrı bir dava mahkemelerde hâlâ sürmektedir.

rağı tutuyordu ve arkadaki duvarda asılı olan bayrağın üzerinde ise Mustafa Kemal Atatürk'ün "Vatan toprağı kutsaldır, kaderine terk edilemez" sözleri yer alıyordu. 2008 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi, Avrupa Birliği'nin (AB) bastırmasıyla 301 sayılı Ceza Yasası'nda yer alan "Türklüğü aşağılama" ifadesini, daha açık bir tabir olan "Türk milletini aşağılama" ifadesiyle değiştirerek yeniden düzenledi. Öte yandan, bu durum suçun doğasının hissedilir bir şekilde değişmesine yol açmadı; çünkü daha sonra tartışacağımız gibi, millet kavramının kendisi, Türklüğün ve Müslümanlık kimliğinin ırkla ilişkilendirilerek yorumlanan bir anlayışına dayanmaktadır. Paul Spickard, dünyadaki ırksal ve etnik sistemleri karşılaştıran makalelerini topladığı eserin giriş bölümünde, milliyetçilik bağlamındaki ırkın daima güçle ilgili olduğunu yazar. Bu ırk, apaçık bir biyolojik olgu olarak değil, kültürel bir ürün olarak "vücuduna kazanmış"tır.¹⁰

Ben kanla yapılan bayrak ile Hrant Dink'in öldürülmesi olaylarını bir düzeyde birbiriyle ilişkilendiriyorum; çünkü bu olaylar kitapta tartıştığım sayısız meseleyi temsil ediyor. Bu meselelerden kastım kana, saflığa, sınırlara ve şerefe vurgu yapan Türk milli kimliğinin varlığı ve bu unsurları güçlendiren kültürel inşa süreci; milliyetçiliğin cinsiyetçi doğası; çatışmacı yüzü; Türk ve Müslüman olmak arasındaki ilişki; militarizmin, düşmanlığın, kuşku ve otoriterliğin temeli; abartılı korku söylemi ve toplumun kutuplaşması. Bana göre bu kutuplaşma kısmen, son yıllarda devletin Kemalist projesinin zayıflamasının ve Türklüğün tanımını kontrol ederek Türk gençliğinin kimliğini şekillendirme konusunda güçsüz düşmesinin (301 sayılı yasa kapsamındaki kovuşturmalara ve YouTube gibi sitelerin yasaklanmasına rağmen) yarattığı bir boşluğun sonucu. Müslüman kimliğini ve kültürünü ırkın önüne koyan, ekonomik ve siyasal yaşamda kök salarak her geçen gün güçlenen, kendine

10 Spickard (2004, 2). Türk kimliği (genellikle soy ile tanımlanan) ve İslam arasındaki bağlantıları tanımlamak için *etnik* kavramını kullandım. Ancak, kan bağı, illiyet ve nesep vurguları ile birlikte *soyun* anlamını en iyi şekilde tanımlayan *dinsel-ırksal* kavramını tercih ettim.

güvenli İslami ağlardan yükselen yeni heterodoks milliyetçilik biçimleri Kemalist milli kimliğe meydan okuyor.¹¹

Kemalizm tabiri, Türkiye'nin kurucu figürü ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in (daha sonraları Türklerin atası/babası anlamına gelen Atatürk ismi verildi) kültürel bir birlik, Batılılaşma ve laik toplum vizyonuna atıf yapmaktadır. Bu vizyon, devlet kurumlarının ve askerinin Kemalist demokrasinin garantörü olarak özel bir vasi rolü üstlenmesini de içermektedir. Ortodoks Kemalizmin millet anlayışı, Müslüman olmayı Türk karnının temel bir unsuru olarak görür ve dayanışmayı kan ve ırkın birliği olarak tasavvur eder.¹² Bu anlayışa ırksal birliğin çözümlenmesi ve böylece ulusal birliğin dağılmasına dair şiddetli bir korku eşlik eder. Böylece, toplum sürekli bir tehdit duygusunun bir ürünü olmakta, güçlü bir devlet ve ordu ise millet ailesinin güvenliğinin ve esenliğinin garantörleri olarak sunulmaktadır. Türklüğün ne anlama geldiği sorusuna, pek çok insan "Hepimiz askeriz," cevabını verecektir. Bu slogana, milli bayramlar ve başka olaylara ilişkin afişlerde de rastlanır. Bu sloganda işaret edilen milli kimliğin erkeksi doğasına yapılan vurgunun ve militarizmin, kadınların kendilerini milli özneler olarak tanımlamalarını zorlaştırdığı meselesine daha sonra döneceğim.

Türkiye'nin nüfusunun yarısından fazlası otuz yaşın altındadır.¹³ Genç insanlar ulusun içinde birey olarak aidiyet alanları ararken, kendilerini giderek yeni medya, sivil aktivizm ve tüketim üzerinden ifade ediyorlar. Bir yandan küreselleşmeyle birlikte bireysel seçim özgürlüğü genişlerken, öte yandan bireyselleşme giderek kolektif mantık içine hapsediliyor. Bir gruba,

11 Burada, imam Fethullah Gülen'in taraftarları, AKP destekçileri, Müslüman işadamları, modern Müslüman yaşam tarzını deneyimleyen genç insanlar gibi ana-akım Müslümanları kastediyorum. Aşırı milliyetçi genç bir grup olan *Alperen Ocakları* gibi hareketler Müslümanlık ile ırksal kimlikleri birleştirmekte ve milliyetçi gösteriler için ses getiren askerler olarak hizmet vermektedir. Ancak medyada oldukça fazla görünür olmasına rağmen, bu grup ortalama görüşü temsil etmemektedir.

12 Çağaptay (2006).

13 Turkstat (2011). Türkiye nüfusunun ortalama yaşı 29'dur.

aileye, topluma veya ulusa ait olmak hem bir sosyal kimlik anlamına geliyor hem de toplumun devamlılığı için bir temel niteliği taşıyor.¹⁴ Özellikle 2002'den beri iktidarda bulunan İslam temelli Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) etrafında toplanan Müslümanların oluşturdukları ağlar ve her yere yayılmış olan Fethullah Gülen İslami hareketi, bu alternatif topluluk arayışından yararlanan gruplar. Kemalizmin sürekli teyakkuzda olma mesajına karşı, bu İslami ilişkiler ağı gençlerin ekonomik bakımdan başarılı olmak için ihtiyaç duydukları eğitim, beceri ve ilişkileri kazanmalarına yardım etmeyi vaat ediyor. Böylece İslam bu ağlar sayesinde gençlerin içinde kök salıyor ve milletin özellikle Müslüman kesimine mensup bireylerin yaşamlarını anlamlı kılıyor.

Milliyetçiliğin yeni biçimlerinin ortaya çıkması, kimliklerin ve bağlılık biçimlerinin tartışılır hale gelmesi yüzünden, insanlar kendi aidiyet alanlarına işaret eden fiziksel ve metaforik sınırları korumak için mücadele ediyorlar. Ancak, bu değişim süreci daha da ileri bir düzeye ulaşmış durumda. Türkiye bugün, ilk kez ziyaret ettiğim ve Kemalizmin sol düşüncelerle savaş halinde olduğu ancak yine de tüm sınıflar ve kuşaklar üzerindeki etkisinin gücünü koruduğu 1975 yılındaki halinden çok daha farklı bir yer. Kemalist ideolojiye ait Cumhuriyet anlayışını yeniden biçimlendirmeye yönelik 1980 Askerî Darbesi bir meydan okumaydı ve İkinci Bölüm'de açıkladığım gibi bu darbe, sonuçta Kemalizmin zayıflamasının tohumlarını ekti. Bana kalırsa, bugün İslam statükoya karşı bir meydan okuma değil; darbe sonrasının kentli, modern ve küreselleşen ortamında İslam pek çok kişi için dinî ve milli kimlik olarak kişisel ifade biçimleri ve tercih nesnelere haline gelmiş durumda.

Türkiye'nin Üçüncü Cumhuriyeti

Türkiye toplumsal ve siyasal bir devrim çağına girmiş bulunuyor. Aslında, akademisyenler ve fikir insanları, 1980 sonrasında Türkiye'de yaratılan ve tümüyle yeni olan bu süreci Üçün-

¹⁴ Kandiyoti (1992, 256); Atak ve Çok (2008).

cü Cumhuriyet olarak adlandırıyor (1960 Darbesi'nden sonra dönüşüm geçiren Türkiye, İkinci Cumhuriyet olarak anılıyordu). Ne var ki, Üçüncü Cumhuriyetçi Türkler de, düşündürücü bir şekilde, kendilerini tanımladıkları alışılmış sosyal ve siyasal kategorilerin sınır çizgilerini çok sıkı bir şekilde denetliyor ve diğer tüm kimlikleri fitneci gruplar olarak niteliyorlar. Toplum, muhalif laikler ve Müslüman güçler olarak militanca ikiye bölünmüş görünüyor. Laikliğin ve İslam'ın ne anlama geldiği hakkında önyargılara dayalı fikirler öne süren gözlemciler bu bölünmeyi fazlasıyla vurgulama eğilimindedir.

Laikliği ve dini, tarihsel ve kültürel özgülüğü olan kavramlar olarak tanımlıyorum. José Casanova, modern laikliğin soyut düzeyde dini, sekülerizmin kendisini karşısında konumlandırabileceği kültür ötesi bir olgu olarak gördüğünü, gerçek düzeyde ise Avrupa dışı toplumlarda dinin de laikliğin de uygulamalarının kültürle sınırlı olduğunu tespit eder.¹⁵ Ayrıca, laiklik zorunlu olarak modern değildir, aynı şekilde din de marjinal ya da gereksiz bir olgu olarak kabul edilip modern yaşamın dışına itilmek zorunda değildir. Din –şahsileşme, mahremleşme şeklinde– sekülerleşebildiği gibi, seküler alan da kutsal simgelerle ve pratiklerle bezenerek kutsallaştırılabilir, dinsel anlamlar ve kurallar başka alanlara doğru yayılabilir. O halde, Türkiye'nin şiddetli kutuplaşmalarının örnekleri, genellikle anlaşıldığı halile dine karşı laiklik olmayabilir. Laiklerin ve dindarların kutsalın ne olduğunun tayini konusundaki kavgasını, gelenek içerisinde gerçek ve dokunulmaz olan şeyin ne olduğu ve gelenek tarafından kutsallaştırılan kimlik sınırlarının dışında nelerin kalacağını belirlemeye dönük, kutsal ile küfür üzerine bir mücadele olarak tanımlamak mümkündür. Adam Seligman, akademisyenlerin din, laiklik ve hatta kimlik olarak açıkladıkları kavramların aslında Avrupa'da ortaya çıkan ulus devletlerin milli kimliklerine tekabül eden “uygulama gelenekleri” olduğunu belirtmiştir. Seligman insanların dini, laikliği veya kimliği “oluşturmadıklarını”, yaptıkları şeyin daha çok birtakım özgün uygulamaların yarattığı gelenekleri takip etmek olduğunu

15 Casanova (2011); ayrıca bkz. Hurd (2011).

öne sürüyordu.¹⁶ Bu, modern koşullar içinde dinin bir kendini ifade biçimine veya milli kimliğin bir ölçütü haline dönüşmesi gibi, geleneklerin de (ve sonuçta din, laiklik ve kimlik olarak açıklanan şeyin) uygulamada dönüşüme açık olduğu anlamına gelmektedir. Din, diğer inanç ve ideolojilerle girdiği rekabet içinde kendini yeniden tanımlamaya zorlanıyor olabilir.¹⁷

Casanova'ya göre, dinî gelenekler, küresel olarak kozmopolit bir laik modernite¹⁸ ile karşılaşmasının bir sonucu olarak, Batı'yla bir uzlaşma veya modernitenin gelenek üzerindeki zafelerini zayıflatan köktenci tepkiler olarak değil, kutsal ve seküler olan arasındaki çizgiyi belirsizleştiren geleneğin pratik uyarlamaları olarak yeniden yorumlanmaktadır. Casanova bu süreci, *aggiornamentos* diye adlandırıyor ve İkinci Vatikan Konseyi'nin insan hakları söylemini kutsallaştırmasını, dünyadaki Katolik kaynaklarının demokratikleşme için kullanılmasına yol açan geleneğin yeniden yorumlanmasının bir örneği olarak veriyor. Casanova, Türkiye ve Endonezya gibi ülkelerde siyasal aktörlerin söylemlerini kamusal olarak kabul edilebilir İslami kavramlar içinde "çerçevelemedikçe" demokratikleşme konusunda ilerlemenin mümkün olmadığını savunuyor. Kemalistlerin yaptığı gibi modernitenin bir önkoşulu olarak İslam'ın özel alana ait bir unsur olduğunda ısrar eden bir yaklaşımın yalnızca anti-demokratik tepkilere neden olduğuna işaret ediyor. Başka bir deyişle, küresel modernizmin meydan okumalarına ceva-

16 15 Eylül 2010 tarihinde Boston Üniversitesi'ndeki "Seküler, Sekülerleşmeler ve Sekülercilikler" konulu konferansta Seligman'ın Casanova'ya verdiği cevaptan alıntılanmıştır. Ahmet Kuru (2009) bu ulusal deneyimleri, laik bir kamusal alan inşa etmeyi amaçlayan ve dini özel alana hapseden Fransa ve Türkiye'nin sahip olduğu "dışlayıcı laiklik" ile dinin kamusal görünürlüğüne izin veren Amerika'da söz konusu olan "pasif laiklik" anlayışını karşılaştırarak inceliyor. Ayrıca, laiklik ve bunun Türkiye, İran, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği içindeki siyasal etkileri konusunda bkz. Hurd (2008).

17 Ayrıca, örneğin Ahmet Yükleyen'in (2011) Almanya ve Hollanda'daki farklı ulusal siyasal ortam ve yasal zeminlerde "dinî piyasalar" içinde var olan Avrupalı Müslümanların rekabetinin çeşitli İslami organizasyonları dönüştürme yöntemleri hakkında yaptığı tartışmaya bakılabilir.

18 Burada kullanıldığı haliyle kozmopolitizm dini görünmez kılarak veya dini kültürel grup kimliğinin başka bir biçimine indirgeyerek tek bir "evrensel uygarlık" öngören bir dünya görüşünü ifade eder (Casanova 2011, 253-254).

ben İslami kamuoyu, demokratikleşmeye elverişli kamusal sivil İslam'ın yeni biçimlerini yaratmak için kendi kuralcı (*normative*) geleneklerinin üzerinde dikkatlice düşünebilir. Bir anlamda, 2011 yılındaki Arap Baharı devrimleri, çok çeşitli siyasal ve kültürel ortamlarda bir demokratikleşme yolu olarak İslami *aggiornamento* sürecini analiz etmek için yaşayan bir laboratuvar oluşturuyor. Bu kitapta tasvir edilen Türkiye deneyimi, geleneğin olduğu kadar modernliğin de yeniden yorumlanmasının, daha önce tahayyül edilmeyen dindarlığın ve demokratikleşmenin kamusal alana çağrılmasına yol açtığını savunuyor.

Türkiye'de dinin sekülerleşmesi ve seküler alanın kutsallaşması, kutsalın ne olduğunun tanımı üzerine, küfür (vatana ihanet veya vatan hainliği şeklinde ifade edilen¹⁹) suçlularında bulunulan bir mücadeleye yol açmıştır. Bireysel seçim (kör bir şekilde geleneği takip eden bir Müslüman'ın aksine, "bilinçli" bir inanan ve şuurlu bir Müslüman olmayı seçme anlamında) İslami modernitenin bir işareti olarak öne çıkmıştır. İslami faaliyetler, giderek ekonomik ağlara katılım ve bilinçli olarak İslami bir moda ve eğlence biçimine dayalı metalaşmış bir yaşam tarzı üzerinden gerçekleştiriliyor. Bu arada Kemalist laiklik, kutsallaştırılan bir bakış açısına sahip. Türk kanı milleti temsil eder ve tabularla yüklüdür. Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşmalarında "bu ülke için yaşamını verenlerin kanlarıyla sulandığı için Anadolu topraklarının kutsal olduğundan"²⁰ söz edilir. Atatürk büstleri ve heykelleri kutsallaştırılmıştır; kaldırılamaz ve yıkılamaz. Atatürk'ü eleştirmek bile kanuna aykırıdır. Her yaz binlerce izleyici, ordu ve medya temsilcisi, Ardahan'ın uzak bir köyünde bir tepenin bir baş-

19 Türkiye'de vatandaşlar, Kürt Sorunu'yla ilgili demokratikleşme paketini tartışmaktan (bu, terörist taleplere boyun eğmek olarak yorumlandı) tutun da Kıbrıs'ı yeniden birleştirmeyi amaçlayan Annan Planı'nı desteklemeye kadar birçok nedenle kolayca ve sıklıkla vatana ihanetle suçlanabilmektedir. Türk hukukunda vatana ihanet farklı yorumlara açık bir şekilde oldukça geniş kapsamlıdır. Vatan hainliği eylemleri başka birtakım şeylerin yanı sıra, "devletin bütünlüğünü bozmayı" ve "milli çıkarlara karşı davranma"yı içermektedir. Toplumun kutuplaşması, çoğunlukla karşılıklı olarak vatan hainliği suçlularıyla açığa çıkıyor (Yavuz 2009b).

20 Aktaran, Zürcher (2010, 62).

ka tepe üzerine düşen ve Atatürk'ün silüetini andıran gölgesini izlemek için oraya gidiyor.²¹

Türkiye, millet için kutsalın ne olduğuna ve milli kimliğin sınırlarına ilişkin tartışmalar üzerinden ayrılmaktadır. Türkiye'de seküler ve İslami kategorilerin tarihi eskilere dayanmasına rağmen, bu kategorilerin özgün anlamları ve nasıl deneyimlenecekleri ancak belli olayların ve toplumsal değişimlerin sonucunda ortaya çıkar. Bugün bu kategorilerin pratikte temsil ettikleri şey muhtemelen yeni bir şey. Üçüncü Cumhuriyet'in laikleri ve din-dar Müslümanları, İkinci ve Birinci Cumhuriyetlerin laiklerinden ve Müslümanlarından farklılar. Onların kullandıkları sözcükler ve kıyafetler de artık geçmişte taşıdıkları anlamı taşımıyorlar.

Bu kitapta, günlük yaşamda egemen hale gelen pek çok gerilim ve kaygının ve Üçüncü Cumhuriyet'in söyleminin şu sorudan doğduğunu iddia ediyorum: Türk olmak ve bu milletin bir üyesi olmak ne anlama geliyor? Bu soruya verilen sıradan cevaplar Kemalist Cumhuriyet'in eğitim sürecinde on yıllardır doğallaştırılmıştı: Biz Türk kanına ve Müslüman inancına sahip bir Türk ırkıyız; hepimiz askeriz; bizim tarihsel köklerimiz Orta Asya'ya uzanmaktadır; Atatürk'ün modernleşme projesine inanırız; laikiz (Türkiye'de laiklik, Sünni-İslam'ın devlet tarafından desteklendiği bir sistem içinde seküler bir yaşam tarzı anlamına geliyor). Türk toplumunda gerçekleşen değişimlerin bir sonucu olarak, bu unsurların birçoğunun kuşatma altında olduğu hissediliyor. Bu görüş korkuya neden oluyor ve sonuçta, aidiyetin ve sadakatın sınanmasına yönelik ihtiyacı şiddetlendiriyor.

Bugünlerde bir topluluğa üyelik, düşman arama ve üyelerin düşünsel sağlığını denetim altında tutma tavrını beraberinde getiriyor. Bir antropolog olarak, meseleleri doğru veya yanlış gibi bir değerlendirmeye ele almak yerine, genellikle birçok boyuttan incelemeye çalışırım. Yıllar içinde, çeşitli toplumsal ve kültürel eylemleri ve siyasal olayların nedenlerini ve sonuçlarını analiz etmek isteyen Türk arkadaşlar ve meslektaşlar-

21 Özyürek (2004, 381). Bir sanatçının Atatürk'ün görüntüsünü aynı anda her yerde mevcut kilma görevini yüklenmesiyle ilgili olarak bkz. Mandel ve Zakari (2010).

la tartışmalı meseleler üzerine düşünme fırsatına sahip oldum. Ancak 2000'li yılların sonu itibariyle, ortak paydada buluşmaya istekli olan insanların sayısı azalmıştı. Üstelik liberal arkadaşlarımın çoğu benden taraf olmamı bekledi (ya onlardan yanaydım ya da karşı taraftan). Sonuç olarak, İslami bir gazete olan *Zaman* gazetesinde başörtüsüyle ilgili, bana göre taraf tutmayan teorik bir makale yayımlattığım için 30 yıllık bir arkadaşımı kaybettim. Ateşli Kemalist arkadaşım sadece İslami bir gazetede yazdığım için benim “İslamcılar” desteklediğimi göstermiş olduğumu savundu. O günden beri benimle konuşmuyor. Önemli bir Türk üniversitesinden laik bir meslektaşım bir akşam yemeğinde masada siyaset tartışmayı yasakladı; çünkü böyle bir olaydan sonra o da bir arkadaşıyla küsmüştü. En can alıcı mesele denebilecek başörtüsü, onu takan için de, küçümseyen için de kimliğin anahtar bir işareti niteliğinde. Biri erkek biri kadın, her ikisi de liberal akademisyenler olan kardeşlerin kampüslerde başörtüsünün izin verilip verilmemesi (o zamanlarda yasaktı) konusunda tartıştıkları söyleniyordu. Daha sonra kardeşler birbirine küsmüş, erkek kardeş ölümcül bir hastalığa yakalanmasına rağmen kız kardeşiyle konuşmamıştı.

“Diğer” taraftaki birkaç çalışma, ülkede örtünme etrafında ve İslami kurallara uygun yaşanması ve İslami sosyal ağlara²² katılım konularında yoğunlaşan bir “mahalle baskısı” olduğunu belgelemiştir. Kamuoyu araştırmaları, Müslüman olmayanlara ve genel olarak farklı olan herkese yönelik tahammülsüzlüğün yaygınlaştığını ve sadece Amerika'ya karşı değil, diğer ülkelere karşı daha negatif eğilimlerin arttığını göstermektedir.²³ İnsan-

22 Toprak (2008).

23 Pew'un 2008 yılında yaptığı Küresel Tutumlar Araştırması, Türklerin soru soralan hemen hemen bütün önemli ülkelere ve Hamas, Hizbullah ve Osama Bin Ladin'e ilişkin görüşlerinin olumsuz olduğunu ortaya çıkardı. Benzer şekilde, Alman Marshall Vakfı'nın Transatlantik Eğilimler Araştırması, Türkiye'de NATO gibi Avrupa kurumlarına desteğin azaldığını ve Avrupa Birliği'ne katılımın daha az desteklendiğini ortaya koydu. Türkiye'deki izolasyonistler (Türkiye'nin tek başına hareket etmesi gerektiğine inananlar) 2008 yılında %48'den %34'e düşmüş olmalarına rağmen, Avrupa Birliği'nden başka ülkeler ve gruplarla ittifak yapmayı destekleyenlerden daha kalabalıktılar. <http://www.gmfus.org/trends/2010/about.html>.

ların belirli değerler üzerine kurulu cemaatlere sıkı sıkıya bağlandıkları, İslam ve sekularizm gibi basmakalıp sosyal ve siyasal kategorilerin içinde doğru ilkelerin ve davranışın sınırlarının denetim altında tutulduğu böyle bir ortamda, devrimsel bir değişimden bahsetmek ne anlama gelmektedir?

Üçüncü Cumhuriyet'e işaret eden –ve onun devrimsel dönüşümüne katkıda bulunan– en çarpıcı üç değişiklik şunlar oldu:

1. 1980 Askerî Darbesi'nin, siyasal alanı radikal olarak yeniden şekillendirmesi;
2. Bu darbeden sonra seçilen ilk parti olan ve ekonomist Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi aracılığıyla Türkiye'nin dar görüşlülüğünün ve devlet kontrolündeki ekonomisinin dünya piyasasında rekabete açılması;
3. 1990'larda o güne kadarki en güçlü seçim başarısını gösteren İslamcı siyasal partilerin yükselişi.

Bu gelişmelerden hiçbirisi askerler tarafından öngörülememişti. Anavatan Partisi, darbe sonrası seçimlerde askerlerin desteklediği bir parti değildi. 1980'lerin ilk yıllarında ordu, Özal hükümetini, sosyalist ve komünist fikirlere meyilli Türk gençlerine karşı devletin tanımladığı, ılımlı bir Türk-İslam sentezine daha fazla özgürlük tanımaya teşvik etti. Hükümet, beklediği gibi, İslam'ı ders kitaplarına dahil etti ve daha fazla imam-hatip okulu açtı. Ne var ki bu "Türk-İslam Sentezi"nin bazı riskleri vardı; çünkü İslami fikirlerin tartışılmasına yönelik özgürlük, medyanın üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını (bu durum İslami eğilimli dergi, gazete, radyo ve televizyon kanallarında bir patlamaya yol açtı) ve Müslüman siyasal ve ekonomik elitlerin yükselişini de beraberinde getirdi.

Ekonomik genişlemeden istifade eden dindar Müslümanlara ait pek çok küçük ve orta ölçekli işletme öyle büyük başarılar kazandı ki medya tarafından Anadolu Kaplanları olarak adlandırıldı. Onların zenginliği, İslam'a uygun burjuva ürünler ve yaşam biçimine dönük bir piyasa (İslamcı ekonomik sektör) yarattı ve moda, yaşam tarzı, boş zaman faaliyetleri, ro-

manlar, medya ve müzik alanlarında Müslümanların kültürel rönesansını başlattı. Bu tüketim çerçevesi içinde Müslüman olmak, Cumhuriyet tarihinde ilk kez şehirli olmak ve yukarı doğru sosyal hareketlilik olarak yorumlanabilirdi.

Dindar elitlerin zenginliği, 1980'ler ve 1990'lar boyunca İslamcı politikacıların uyguladıkları programları da destekledi. 1990'lardaki daha radikal İslamcı partilerin ılımlı bir versiyonu olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) bu sürecin kazananlarından biriydi. AKP 2002 seçimlerini kazandı ve 2011 yılında oyunu %49,9'a çıkararak üç seçim boyunca iktidarda kaldı. AKP, dindar olduklarını gizlemeyen Müslüman siyasetçilerce yönetilmesine rağmen İslamcı olmadığını, daha ziyade Türkiye'nin geniş ve farklı seçim bölgelerine hitap eden merkez sağ bir muhafazakâr parti olduğunu savunuyor.

Ekonominin dünyaya açılması mevcut metalar ve yaşam tarzlarında geniş ölçüde çeşitlilik sağlayarak, bireysel tercihlerin ifade edilebildiği ve bu tercihlere bağlılıkların yaşanabildiği bir ortam oluşturdu. Dindar Müslümanlar ve 1980'lerin siyasal İslamcıları, yeni Müslüman gruplar tarafından tahkim edildi. Bu yeni Müslüman gruplar; dindar siyasal pragmatistler;²⁴ İslami burjuvazi;²⁵ bir imam olan Fethullah Gülen'in içe kapalı ancak dünyanın her yerine yayılmış sosyo-ekonomik cemaati;²⁶ milliyetçi-ırkçı İslamcı çevreler ve gazeteci Mustafa Akyol'un "serbest Müslümanlar" (*free-lance Muslims*) dediği kendisi gibi din ve yaşam tarzını birleştirmeyi deneyen İslami oluşumlar ve cemaatlerle²⁷ alışveriş içinde olan kesimlerden oluşuyordu. Bilinçli Müslüman olmak modern ve bireysel düşünen biri olmak anlamına geliyor. Yaptığımız sohbetlerde dindar kadın ve erkekler ekseriyetle, Türk doğmuş olsalar bile, Müslümanlığı tercih etmiş olduklarından dolayı Müslümanlık kimliğine daha çok değer verdiklerinden bahsediyorlar.

Bu değişimlerin en devrimci sonuçlarından biri, Türklüğün

24 White (2005).

25 Navaro-Yashin (2002).

26 Turam (2007); Yavuz ve Esposito (2003).

27 Kişisel görüşme, 3 Kasım 2007.

ve Türk milletinin doğasının, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri görülmemiş şekilde tartışmalı bir hale gelmesidir. Kimliklerin çoğullaştığı ve Türk olmanın tutucu olmayan biçimlerinin korkunç bir saldırı altında olduğu koşullarda Türk olmak ne anlama gelmektedir? Dindar elitlerin yükselişi o zamana kadar toplumsal ve siyasal liderliği elinde bulundurmaktan hoşnut olan halkın seküler ve kentli kesimi tarafından ciddi bir şekilde engellendi. Eğitim sistemi ve kentlerin ekonomik ve sosyal hayatı üzerindeki Kemalist hâkimiyet tutucu bir milli kimlik meydana getirmiş ve bu kimliğin gelişmesini sağlamıştı. Örnek vatandaş, seküler bir yaşam tarzına sahip olan ve Atatürk'ün tasarısı olduğuna inanılan devlet-güdümlü modernleşme programına sıkı sıkıya bağlı bir Türk-Müslüman'dı (Gösterilerde en fazla göze ifadelerden biri olan "Atam izindeyiz", laik milliyetçiliğin ortak şiarıdır).

Beri taraftan, AKP ve dindar destekçileri, Türklüğün ve milletin tutucu olmayan alternatif bir tanımını devreye sokup geliştirerek, Türkiye'yi mevcut siyasal sınırları içinde savaş halinde bir millet olarak değil, yeniden keşfedilen –ve icat edilen– geçmişin ışığında Osmanlı'nın özgüvenli başarılarına dayanan, sınırları esneyebilen bir Türkiye olarak hayal etmektedir. Benim "Müslüman milliyetçiliği" diye adlandırdığım bu yeni Türk kimliği, Kemalist devlet projesinden kopmuş, Cumhuriyet devletinin çerçevesine yerleştirilen ve Osmanlı'nın emperyal geçmişinin şekillendirdiği bir gelecek vizyonuna ve öznelliğine sahip dindar bir Müslüman Türklüktür. Başka bir deyişle, yaşam tarzından kamusalığa ve dış politikaya kadar her şey, zorunlu olarak İslami ilkelere veya daha az oranda İslami hukuka (ki çok az Türkün bu konuda uzmanlığı²⁸ vardır) göre değil (İslami etik ve tasvirler bir rol oynayabilirler), ayrıksı bir şekilde Türk'ün imparatorluk-sonrası hassasiyeti açısından yeniden yorumlanıyor. Bu vizyon açısından bakarsak, Atatürk'ün izinden gitmek bir anakronizmdir.

Yeni Türkler, Türk milletinin temelini atıldığı 1923'ü anmak yerine, 1453'te Müslüman Osmanlı'nın Hıristiyan Bizans'ı

28 White (2005).

fethi gibi tarihsel olayları halka açık bir şekilde kutluyorlar. Bu olay belediyeler tarafından tekrar tekrar sahneleniyor ve bu fetih günü halka açık yerlerde görsel şölenlerle kutlanıyor. Türkiye'nin seküler kültürünün ve gece hayatının kalbi olan Taksim'deki İstanbul'un yeni merkez metro istasyonunda, bu fethin birçok yönünü gösteren büyük bir çini duvar panosu mevcuttur. İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2009 yılında, 1,2 milyon dolar harcayarak, Türklerin İstanbul'u fethinin üç boyutlu gösterimle seyircilere "yeniden yaşatıldığı" Panorama 1453 Tarih Müzesi'ni inşa ettirdi. Broşürler "Fatih'in ordusunda bir asker olabilme" vaadinde bulunuyordu.²⁹ Birkaç yıl önce, AKP hükümeti Hazreti Muhammed'in doğum gününü kutlandığı Kutlu Doğum Haftası'nı (14-20 Nisan arası) halka açık kutlama günleri olarak ilan etti. Pek çok kişi bunu Kemalist temalı Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'na (23 Nisan)³⁰ alternatif bir kutlama olarak görüyor. Mayıs 2012'de, gençlerin düzenlediği kostümlü koreografileri, 10 kat yüksekliğinde bir Atatürk resminden ve askerî gösterilerden oluşan resmî stadyum törenlerini kaldıran hükümet, milli bayramlar konusunda yeni düzenlemelere gitti. Seküler bir gazete olan *Milliyet*, ağırlıklı başörtülülerden ve yoksul kesimden oluşan İslamcıların Ankara'da Atatürk'ün kabrindeki anma etkinliklerine alternatif olarak, Çanakkale Anıtı'na akın ettiğini yazdı. Kızgın bir muhabir, onların orada Türk şehitleri için dua ettiğinden ve yabancılar mezarlığında piknik yaptıklarından dem vuruyordu. Muhabire göre, "hiçbir şey bilmeyen" bir tur rehberi, gökten bir bulutun indiğinden ve düşmanların bu bulut içinde kaybolduğundan söz ediyordu. Evliyalar, düşmanların kurşunlarını paramparça etmişti. Çanakkale bu saldırganlara karşı verilmiş bir din savaşı olarak sunuluyordu. Çanakkale kahramanı Atatürk'ten ise hiç bahsedilmiyordu.³¹

29 Demir ve Gam (2010); Demirbaş (2009).

30 Işıl Eğrikavuk, "'Kutlu Doğum Haftası' Türk Okullarında Tartışmaya Neden Oluyor," *Hürriyet Daily News*, 22 Nisan 2011.

31 Yılmaz (2004). Türel (2010), Miniaturk'ü, o zamana kadar milli sembolizmin merkez üssü olmuş olan Anıtkabir'e alternatif olarak Türkiye'nin bir minyatürünü temsil eden ilk tematik park modeli olarak tanımlamaktadır. Türel, par-

Türklerin 1453 yılında Konstantinopolis'i fethini tasvir eden Taksim Metro İstasyonu'ndaki çini duvar panosu.

Türk toplumu bir düzeyde, önermeleri aynı tekdüze konular etrafında dönüp duran ve üyelerinden ideolojik ve davranışsal bir saflık talep eden laik ve Müslüman kesimler arasında bölünmüş bir görüntü vermektedir. Fakat laik veya Müslüman gibi hiçbir tabir, tarafların muhtemel çeşitliliğini ve bazen onların beklenmedik şekilde oluşturabilecekleri terkihi yeterince iyi ifade edememektedir. Örneğin, İslam'ın Batı-karşıtı olduğunu varsayan dışarıdan bir gözlemci için İslami kökenli AKP, Müslüman burjuvazi ve Gülenciler gibi diğer Müslüman hareketlerin küresel ekonominin tutkulu geliştiricileri olması ve pek çok durumda siyasal özgürleşmeyi ve Avrupa Birliği gibi uluslararası ittifakları desteklemesi mantığa aykırı gibi görü-

kın ziyaretçilerinin parkta "ülkeyi tanıma konusunda alternatif modellere duydukları özlemi giderdiklerini" göstermektedir. Ayrıca bkz. Hart (1999) ve Özyürek (2007).

nebilir. Öte yandan, içlerinde bazı askerlerin de bulunduğu katı seküleristler, küresel dünyayla bağını koparan ve içe kapanmacı “Türkiye Türklerindir” şiarını destekleyerek benzer şeylere karşı gelmektedir. Bu seküleristler etkilerinin kaybolduğunu çok derinden hissediyorlar. Daha liberal yasaların getirilerek din ve ifade özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılmasının, İslami muhafazakârlığın ve etnik ayrışmanın yayılmasına yol açabileceğinden korkuyorlar. Bu görüşe göre, küreselleşme ve Avrupa Birliği üyeliği, General Büyükamıt’ın “bir ve bütün” olarak ifade ettiği Türkiye’nin bölünmez ve üniter millet yapısının sonu anlamına gelecek ve bölücü olduğuna inanılan dinsel ve etnik kimlikler üzerindeki devlet kontrolünün son kalıntısını da yıkacaktır.

Bu tutumlar basitçe AKP üyesi olmaya veya Kemalizme mal edilemez. 2007’de yapılan bir saha araştırması siyasal kimliğin son zamanlarda işlerlik kazanmış olduğu bazı yeni biçimlerini ortaya koydu.³² Türklerin %44’ü kendisini demokrasi savunucusu ve Batı-yanlısı anlamına gelen “yeni sağ” veya “modern sağcı” olarak tanımlamaktaydı. AKP’yi destekleyenlerin ise önemli bir kısmı (%66) bu kategorileri tercih etmekteydi. Araştırmanın yapıldığı grubun dörtte biri, demokrasiye ve Batı’ya şüpheyile bakan “geleneksel sağcı” olduğunu ifade etmişti. Araştırmanın diğer dörtte birlik kısmını oluşturan ve demokrasi ile Batı’ya farklı nedenlerle şüpheyile yaklaşan kesim ise kendisini “geleneksel sol” olarak tanımlamaktaydı. Başka bir şekilde söylessek, araştırma evrenini oluşturanların yarısı demokrasiye ve Batı’ya şüpheyile yaklaşırken, AKP destekçilerinin önemli bir kısmı Batı yanlısı görünmektedir.

Seküler milliyetçilik ve Müslüman milliyetçiliği biçimlerini ikili kategorilerin başka bir seti olarak anlamak yerine, ben onları nispeten farklı özdeşleşme kalıpları gibi görüyorum ve kabaca, Türk olmanın ne anlama geldiği hakkında kesin bilgi biçimlerine yaslanan milli özneler olarak niteliyorum.³³ Bu

32 Boğaziçi Üniversitesi ve Açık Toplum Enstitüsü (2007).

33 Ali Bayramoğlu’nun 2006 yılında demokratikleşme konusunda dindar ve seküler görüşlere yönelik olarak yaptığı çalışma bu iki yaklaşımın birbirine zıt

bilgi okuldan medyaya kadar çok farklı yollarla ve otorite figürleri veya yakın tanıdıklarla sohbetler aracılığıyla kazanılabilir. Yedinci Bölüm'de, milli özneliğin bazı açılardan, seküler ve Müslüman anlayışı nasıl birbirine yaklaştırdığını tartışacağım. Bununla birlikte, Müslüman milliyetçiliğinin kendine özgü nitelikleri (özellikle milletin sınır çizgileri hakkında tutucu olmayan bir tanım yapması) toplumsal ve siyasal gerilimin artışı ve AKP hükümetinin içeride ve dışarıda beklenmedik maceraperestliğini de içeren Türkiye'deki bir dizi meseleyi anlamak için elzemdir. Bazı düşünürler, bunu hükümetin İslam'a yönelik sempatisi yüzünden, Türkiye'nin Batı'dan Doğu'ya doğru eksen kayması olarak yorumlama hatasına düşüyorlar. Bu düşünürler, yeni Türkleri Müslüman Ortadoğu'nun ötesine uzanma konusunda İslam'ın değil, tam tersine İmparatorluk sonrası siyasal ve ekonomik hırsların motive ettiğini anlayamıyorlar.

Osmanlılık ve hoşnutsuzlukları

AKP hükümeti döneminde Türkiye, önceki Kemalist hükümetlerin rahat ilişki kurdukları ülkeler arasında bulunmayan ülkelerle ve Brezilya ve Venezüela gibi uzak alanlarla da diplomatik ilişkiler geliştirerek, aktif ve bağımsız bir uluslararası oyuncu haline geldi. Kemalist hükümetler, Müslüman devletleri laikliğe potansiyel tehdit olarak görüp, onlara şüpheyile yaklaşıyorlardı. Avrupa ülkelerini ve özellikle de Yunanistan'ı ise, Türkiye'nin Hıristiyan ve Kürt azınlıklarına yardım ederek Türkiye'deki birliği baltalamak isteyen gizli düşmanlar olarak görme eğilimindeydiler.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra Osmanlı topraklarının Avrupalı güçler tarafından parçalanması ne unutuldu ne de affedildi. Aksine AKP hükümeti, 2002 yılında iktidara geldi-

iki kamp olmadığını, tam tersine özellikle otorite, erkek egemenliği ve toplum konularında ortak tutumları paylaştıklarını ve birbirlerine benzerlikler gösterdiklerini açıkça ortaya koymuştur. Her bir kampın içerisinde değişime direnen bireyler olmakla birlikte, toplumsal dönüşüme yaratıcı bir şekilde uyum sağlayan ve onu benimseyen diğer kişiler de bulunmaktadır.

ğinden beri pek çok Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesine vizele-ri kaldırdı ve geçmişte ilişkilerin sorunlu olduğu Yunanistan'ı ve Ermenistan'ı da dışarıda bırakmaksızın, Rusya ve İran gibi bölge ülkeleriyle güçlü ilişkiler kurdu. Türkiye bugün Sahraaltı Afrika'da yeni elçilikler açıyor, oralandaki kalkınmaya öncülük ederek okullar inşa ediyor ve ticari anlaşmalar imzalıyor. AKP'nin Kıbrıs meselesini uluslararası bir müzakere konusu olarak tanımlayıp yeniden ele alma isteği, Kıbrıs'tan "vazgeçecek" her çözümün onursuz olduğunu ve Ada'daki etnik Türkleri tehlikeye maruz bırakacağını vazedен onlarca yıllık Kemalist ısrarı aşan bir yaklaşımdı.

Türkiye'nin dış politikasının mimarı Ahmet Davutoğlu, diğer bölge ülkelerinin muhtemelen hoşlanmadığı bir fikir olan Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden inşa etmek istediği iddiasını kabul etmese de, açıkça bu tarihten ilham alıyor. Davutoğlu, Türkiye'nin Ortadoğu'daki politikalarına atıfla, "yeniden bütünleşme bizim için en önemli mesele" diyor. Davutoğlu, "birçok önemli uygarlığın kurulduğu bu altın çağı geri getirmeyi" arzuluyor.³⁴ Geçmişte bir altın çağın yaşandığı düşüncesini yeniden canlandırmak için toplumu değiştirme arzusu, AKP'nin İmparatorluk sonrası hırslarından tutun da sıradan insanların cemaat dayanışmasının "altın çağ" özeğine ve ahlaki değerlerle zenginliğin bir arada olduğu kozmopolit edebe kadar birçok düzeyde yankı buluyor. Kemalist rejim altında uzun süredir ihmal edilen Türkiye'nin Osmanlı geçmişi, şimdi romantize edilerek ve eleştirilmeksizin benimsenerek bu arzuların mihenk taşı haline geliyor.

Bu Osmanlı modeli örneğin, Müslüman milliyetçiler açısından Yahudi ve Hıristiyanları milletle bütünleştirmek için rasyonel bir zemin sağlar. Osmanlı'nın millet sistemi içerisinde, Müslüman olmayan dinî cemaatlerin Osmanlı sisteminde yarı-özerk bir şekilde yaşamalarına izni verilmiş, ancak konumları asla İmparatorluk'un Müslüman özneleriyle eşit olmamıştı. AKP'li siyasetçiler Hıristiyan cemaatlerine el uzatmayı tartı-

34 "Davutoğlu Türkiye-Mısır ilişkilerinde yeni bir paradigma öneriyor," *Today's Zaman*, 7 Mart 2010.

şırken, sıklıkla bu millet sistemine gönderme yapıyorlar. Ancak onlar tarihsel sistemde söz konusu olan potansiyel üstünlükten bahsetmeksizin, bu çağrışımı büyük ölçüde tarihsel olmayan bir şekilde yapıyorlar.

Üstelik Osmanlı modeli, Türkiye'nin Kürtler ve Aleviler gibi diğer azınlıklarını içine alacak bir çerçeve sunmuyor.³⁵ Osmanlı Devleti, potansiyel isyankâr özneler olarak gördüğü Kürtler ve Alevilerle baş etmek veya onları kontrol etmek için bir dizi farklı strateji denemişti; ancak bunlar çoğu zaman başarısız olmuştu.³⁶ Dolayısıyla bugünün Müslüman milliyetçilerinin bu grupları militle bütünleştirecek bir ideolojik çerçeveden yoksun olması şaşılacak bir şey değil.³⁷ Bu yönelim yoksunluğu, tutarsız politikalar ve yanlış başlangıçlara neden oluyor.

Örneğin AKP, diğer hükümetlerin yaptığı gibi, başlangıçta Güneydoğu bölgesini büyük ölçüde ekonomik olarak geliştirmeye odaklanarak, Kürtlere Müslüman kardeşliği çerçevesinde hitap etti. Büyük ölçüde İran, Irak ve Suriye'yle sınırdaş olan yoksul Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan Kürtler, nüfusun %20'sini oluşturuyor. Bu bölgede yoğun olan dağlık araziler, Kürtlerin özerkliği ve daha geniş siyasal ve kültürel hakları üzerine 1984'ten beri Türk devleti ile silahlı bir mücadeleye girişen PKK için elverişli bir ortam sağlıyor. Savaş yılları boyunca, tanınmış Kürtlerin asker içindeki başıbozuk unsurlar tarafından hukuk-dışı yollarla öldürülmesi ve ceberut devletin Kürtlerin haklarını engellemesi ve iktidarın hırpalaması nedeniyle PKK, yerel nüfustan savaşılar çekmeye devam ediyor. PKK'nın sessiz kaldığı yılların ardından güvenlik güçlerine ve sivillere karşı saldırılarını artırmasına şiddetle karşılık verilmesi, bugüne dek kırk binden fazla yaşama mal olan sonu gelmez misillemelerin bir kısır döngü olduğunu düşündürüyor. Kürt siyasal partileri seçimlere katılıyor, ancak bu partiler çoğun-

35 Resmî olarak kabul görmeyen bir diğer azınlık olan Romanlar "gecekondu sakinleri" olarak yerlerinden ediliyor ve hükümetin kentsel dönüşüm ve yenileme politikaları yüzünden yaşadıkları mahallelerden taşınmak zorunda kalıyorlar.

36 Kasaba (2009).

37 Bu görüşü Murat Somer'e borçluyum.

lukla PKK'nın siyasal uzantıları olarak görüldüğünden, her seferinde mahkemeler tarafından kapatılıyor.³⁸

2009 yılında AKP hükümeti, Kürtçe dil haklarını vermeyi vaat eden, bir Kürtçe televizyon istasyonuna izin veren, siyasetçilerin kampanyalarını Kürtçe yapmalarını serbestleştiren, PKK isyancılarına daha geniş bir genel af öneren ve adları Türkçeleştirilmiş olan köylerine dönmelerini sağlamaya yönelik “demokratik açılım” diye adlandırılan adımlar atmaya başladı. Güneydoğu'daki birçok seçmen başlangıçta AKP'yi desteklemesine rağmen, kısa bir süre sonra bu kardeşçe kucaklamanın insan hakları konusundaki koşulları geliştirmediğini düşünmeye ve yeniden Kürt partilerini desteklemeye başladı. Kürt siyasetçiler, gazeteciler ve aralarında çocukların da bulunduğu protestocular sık sık, poster taşıyarak, taş atarak veya gazete makalesi yazarak PKK'yı desteklemekle suçlanıp tutuklanıyor ve hapis cezasına çarptırılıyor. 2009 yılının Kasım ayında Meclis'te temsilcileri bulunan Demokratik Toplum Partisi (DTP) ülkenin birliğine tehdit oluşturduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Hem İslami hem de seküler medyada gösterildiği kadarıyla, hükümetin “demokratik açılımına” kamuoyunun desteği başlangıçta çok zayıftı. Somer ve Liaras etnik çoğulculuğun dış mihraklar tarafından desteklendiği ve bunun siyasal bölünmeye ve zayıflamaya yol açacağı inancına destek veren kesimlerin, özellikle de elitlerin vurdumduymaz ve savunmacı tepkilerine dikkat çekiyor. Halk ise, bölgesel ve kültürel özerklik ile bölücülük talepleri arasında ayırım yapma yeteneğine sahip değil.³⁹

Bunun yanında PKK, Kürt karşıtı duygulara kolayca sapa-bilen PKK karşıtı milliyetçi taşkınlığın yayılmasına neden olacak şekilde Türk askerlerine, polis ve sivillere yönelik ölümcül saldırılarını arttırdı. PKK'nın 2011 yılının Ekim ayının ilk günlerinde 24 askeri öldürmesi sonrasında, ordu Irak sınırındaki PKK mevzilerine yönelik kapsamlı bir operasyon başlattı. Medya ve sokaklar milliyetçi bir öfkeyle sarsılırken ve “demok-

38 Watts (2010); Barkey ve Fuller (1998).

39 Somer ve Liaras (2010, 162).

ratik açılımın” kabul edilmesi “vatan hainliği” olarak tanımlanırken, Meclis’te bir komisyon, etnik hakları garanti altına almak için yeni bir özgürlükçü anayasa yapma çalışmalarını sessiz sedasız başlattı.

Aleviler, Şii İslam’ın unsurları ile İslam-öncesi dinî pratiklerini bir araya getiren heterodoks dinî bir topluluktur. Türkiye’deki nüfus sayım sistemi dinî inancı kayıt altına almasa da, hatırı sayılır bir Kürt nüfusla da örtüşen Alevi nüfusun %15 ile %25 arasında olduğu tahmin ediliyor. Aleviler, seküler ve özgür bir yaşam tarzına, Sünnilerden daha açıktır.⁴⁰ Cami yerine cemevinde yapılan müzik ve dansın da içinde olduğu dinî ritüellerde kadınlar merkezî bir rol oynar. Gerçek Müslüman olmamakla suçlanan ve Şii İranlılarla birlikte İmparatorluk’a karşı işbirliği yaptıklarından şüphelenilen Aleviler, Osmanlı idaresi altında yüzyıllarca acı çektiler. Erken Cumhuriyet döneminin Türkleştirme politikalarının kurbanı olan binlerce Alevi Kürt, 1937-1939 yılları arasında Dersim’de katledildi. 1970’li yıllarda siyasal sağî büyük ölçüde Sünni Müslümanlar oluştururken, Aleviler sosyalist ve solcu hareketlerle yakınlaştılar. Mezhep ayrılıkları karmaşasının patlak vermesi, sınıf kutuplaşmaları ve siyasal şiddet 1977 ve 1978 yıllarında beş önemli şehirde Alevilerin topluca katliamına yol açtı ve bu, 1980 Darbesi’ni hazırlayan aşamalardan birisi oldu.⁴¹

Bugün bazı Alevi toplulukları kültürel temeller etrafında kendilerini yeniden keşfediyorlar; diğerleri ise Alevi ritüellerini ve maneviyatını yeniden canlandırıyorlar. Aleviler, cemevlerinin devlet tarafından resmen ibadethane olarak tanınması için talepte bulundular (şu anda cemevleri kültürel merkez statüsü taşıyor) ki bu kabul vergi gelirinden yararlanmalarını ve devlet yardımı almalarını sağlayacaktır. AKP, onların geleneksel törenlerine katılarak ve taleplerini dinleyerek Alevilere ulaşmış olmasına rağmen, resmî olarak tanıma henüz gerçekleşmedi. Aleviler devletin tanınması konusunda kendi içlerinde çatışma halindedir ve bu sorun, diğer gayri-Müslim ibadethanelerin statüsü hakkında

40 Shankland (2007).

41 Yavuz (2005a, 68).

ki sorunları içinden çıkılmaz hale getiriyor.⁴² Buna karşılık, Alevilerin devlet okulları müfredatına Sünniliğin yanı sıra Aleviliğin de dahil edilmesine yönelik talepleri, 2010 yılının Ekim ayında dinsel çeşitliliğin öğretilmesi bağlamında uygulamaya kondu.

AKP, Avrupa Birliği'ne girme sürecine de hız kazandırdı. Türkiye, üyelik için gereken şartları yerine getirmek amacıyla birçok yasayı ve kurumu yeniden düzenledi. Bireysel insan haklarına dayalı daha özgürlükçü bir anayasa yapmak için Meclis'te bir komisyon kuruldu (bu çalışma, devletin örneğin Kürtçe konuşma ya da üniversitelerde başörtüsünün yasaklanması gibi dinî ve etnik ifade özgürlüğü konularında artık kısıtlamalarda bulunamaması sonucunu getirebilir).⁴³ Bunun yanında AKP, kadın gruplarının uzun süreden beridir talep ettikleri kadın haklarını geliştiren yasaları geçirdi.

Ancak, azınlıklar ve kadınlar açısından bu özgürlükçü dürtülerin hemen hemen her zaman uygulamalarla çeliştiğini belirtmek gerek. Örneğin birkaç yıldan uzun bir süredir, yerel belediyeler Hıristiyan ibadethanelerinin topraklarını ellerinden almaya çalışıyorlar. AKP bürokratları, asker ve medya bir dişi Hıristiyan'ın öldürüldüğü düşmanca bir iklim yaratarak misyonerlere yönelik korkuyu hararetlendirdiler. Zaman zaman yerel yetkililer tarafından desteklenen Kürtlere ve Romanlara karşı şiddet içeren kitlesel kalkışmalar yaşandı. Kadınların yasal hakları, yasal standartlar çerçevesinde değil, yargıçların ve resmî yetkililerin kuralcı tavırlarıyla zayıflatıldı ve AKP yet-

42 Bazı Aleviler, devletin Alevileri tanıdığı takdirde dinsel pratikleri üzerinde daha fazla kontrol sağlamasından korkmaktadır. Erdemir (2004).

43 Mevcut Anayasa'da yapılması planlanan bazı değişikliklerin 2010 yılının Eylül ayında bir halk oylamasıyla kabul edilmesi, yeni bir Anayasa için atılan ilk adım oldu. Bu değişiklikler kadın hakları, çocuk hakları, engelli ve yaşlı haklarını geliştiriyor, gizlilik hakkını koruyor, askerî personel davalarına bakacak sivil mahkemeleri güçlendiriyor ve Anayasa Mahkemesi'nin yargıç sayısını artırarak bunlardan bazılarını Meclis'in atamasının yolunu açıyordu. Bu değişikliklerden son ikisi, askerî ve yüksek mahkemenin seçilmiş partilere ve hükümetlere karşı artık kolayca eyleme girişemeyeceği anlamına geliyordu. Seküler milliyetçiler, bu değişikliklerin İslamcılığa karşı son teminatı da ortadan kaldıracığından ve Türkiye'nin muhafazakâr, dinî yaşam tarzını empoze edecek ve herhangi bir muhalefetle karşılaşmaksızın düşmanlarını ortadan kaldıracak otoriter bir AKP yönetimi altına gireceğinden korkuyorlar.

kilileri gey, lezbiyen ve trans vatandaşlara ve onların örgütlerine yönelik düşmanlıklarını açıkça ifade ettiler. Peki, bu özgürlükçü dürtüler ve özgürlükçü olmayan uygulamalar arasındaki tutarsızlığı nasıl açıklayabiliriz? Laikler, AKP'nin Avrupa'yı memnun etmek ve Avrupa Birliği'ne girmek isteyen liberal Türklerin desteğini kazanmak için özgürlükçü reformlar yapmaya mecbur olduğunu, şimdi ise gerçek yüzünü gösterdiğini söylüyor. Bu kesim, AKP'nin seçmenlerden geniş bir iktidar desteği aldığı ve bu konuda rakipsiz olduğu için, artık dışarıya hoş görünmeye ihtiyaç duymadığını ve demokrasinin altını oyarak yerine şeriat kanunlarını getirme konusundaki gerçek niyetlerini gösterebileceklerini düşünüyor.

Ben, bu durumu farklı değerlendiriyorum; çünkü tutarsızlıklarla dolu olan sadece dindar AKP destekçileri değil. Güçlü bir grup kimliğine ve kurallara sahip bir toplumda, bireysel özgürlüklerin makbul olduğuna yönelik inancın, kolektif kurallar ile çatışması kaçınılmazdır. Bu, insanların bireyselliklerinden ve kişisel hedeflerinden tümüyle vazgeçmelerinden ziyade, gündelik yaşamın aynı anda farklı düzeylerde işlemesi anlamına gelir. Dindar Türklerle kimlik hakkında yaptığım sohbetlerde sıkça duyduğum karşılık şuydu: Kendi seçimleriyle Müslüman olmuşlardı ve bu kimlik bilinçli olarak seçildiği için, bireyin doğuştan sahip olduğu Türk kimliğinden üstündü. Halbuki bunu söyleyen aynı kişi, mesleki eğitim alabilmek için başörtüsünü çıkarmak isteyen kızının tercihini rahatlıkla reddedebilirdi. Benzer şekilde, insan haklarına inandığını ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılmasını istediğini söyleyebilecek laik bir genç kadın, kadınların başörtü takmasına, Yahudilere ve Kürt etnisitesinin açıkça ifade edilmesine karşı hoşgörüsüz olabilmektedir. Tercihler ve özgürlükçü bireysellik önemli görülürken, grup üyeliğinin göstergeleri olan ortak inanç ve eylemlerin sınırlarını ihlal eden kişi, aile tarafından reddedilme, arkadaş toplantılarına davet edilmeme ve itibarını yitirme gibi dışlanma risklerini göze almak durumundadır.⁴⁴

44 Çarıkoğlu ve Toprak'ın (2007) yaptığı bir araştırma, nüfusun üçte birinin farklı (Kürt, Yahudi, Ermeni, Rum, ateist, gey) insanlara karşı oldukça hoşgörüsüz

Bireysel özgürlükler ve kolektif mantık

İster laik ister dindar olsun, Türklerin hepsi, yaratıcılığa izin veren bireysel özgürlükler ile insanların topluluk değerlerine bağlılık ve sadakat göstermelerini talep eden kolektif mantık arasında sürekli olarak dengeyi tutturmak zorundadır. Bu mantık, toplumun ve o toplumu oluşturan bireylerin desteğini kaybetme riski olmadan inkâr edilemez bir mantıktır. Başka bir ifadeyle, bireysel stratejiler kültürel mantıkla uyumlu hale getirilmelidir. Bence bu kültürel uyum, onurlu, Türk ve vatansever olarak kabul edilmektedir. Normatif bir çerçeve olmadan bireysel stratejik bir eylem, onursuz, masum olmayan, Türklük dışı ve toplumun ahlakına ve birliğine tehdit olarak görülüyor. Önümüzdeki bölümlerde, bu meselelerin milli öznenin inşasını nasıl etkilediğini tartışacağım. Burada, milletin veya tek bir unsurun (veya tek bir partinin) çıkarlarına göre belirlenen bilişsel ve eylemsel kararlar ile her bireyin kendi grubuna öncelik vermesini gerektiren muhafazakâr kolektif normların nüfuzu arasında kısmen uyumsuzluğa yol açan Türk siyasetine ve günlük yaşama ilişkin tutarsız uygulamalara ve söylemlere dikkat çekmek istiyorum. Yargıçlar ve polis memurları kitaplardaki yasaları uygulamanın yanı sıra, bazen bunlarla çelişse bile toplumun etik ilkelerini de korumakla sorumludurlar. Sonuç olarak, yargıçlar ve savcılar, yasalar⁴⁵ altında devletin refahını tesis etmeyi kabul etmişlerdir. Ne var ki, yasalar polisin kadınları gerektiğinde ailelerinden bile korumasını emrederken, polis kültürel olarak öyle uygun gördüğü için kocasından eziyet gören kadınları her seferinde kocalarının yanına geri gönderiyor.

Türkler devamlı olarak kendi kişisel tercihlerini ve motivasyonlarını aile, topluluk ve ulus tarafından sağlanan güçlü ko-

olduğunu ve belli bir ölçüde hoşgörü göstermeyeceklerin oranının tam %98 olduğuna işaret etmektedir (s. 49-51). AKP ve MHP seçmenleri bazı meselelerde CHP seçmenlerinden daha az hoşgörülüdür (s. 55). Ancak türban meselesinde kendisini sekülerist olarak niteleyen insanların %51'i ve yüksek eğitimlilerin %43'ü türbanlı bir memurdan hizmet alırlarsa rahatsız olabileceklerini söylemiştir (s. 79). Daha güncel araştırmalar da benzer sonuçları ortaya koymaktadır.

45 Sancar ve Atılğan (2009).

lektif çerçeveler içinde tuttular. 1980'lerin ortalarında yazdığım, İstanbul'un gecekondu bölgelerini ele alan ilk kitabımda insanların bazı tabirleri (anne ve baba, kaynana, enişte ve gelin vb.) kaynaklara ve diğerlerinin emeğine erişmek veya onları kontrol etmek için nasıl farklı stratejiler biçiminde kullandıklarını ve günlük alışverişlerde aile ilişkilerinin nasıl şablon olarak iş gördüğünü tartışmıştım.⁴⁶ 1990'larda, Türkiye'deki İslamcı hareketin aile bağlarını model alan, karşılıklı sorumluluğa dayalı komşuluk çerçevesi içinde politik ilişkiler kurarak, insanları bir siyasal partiyi desteklemek için nasıl harekete geçirdiğini analiz etmiştim. Bireysel motivasyonlar, İslamcı hareketin içinde çelişkiler yaratıyordu ancak bireysel motivasyonlar aynı zamanda stratejik bir işlev de görüyordu. Örneğin, kadın aktivistlerin siyasete katılmak için erkeklerden oldukça farklı motivasyonları olduğu görülüyordu. Bazı kadınlara, erkek aktivistlerin bana birden fazla kadınla evlenebilmek için yasayı değiştirmek istediklerini söylediklerinden bahsettiğimde; bu kadın aktivistler kendi amaçlarının daha çok eğitim ve kariyerlerini geliştirmek olduğunu belirttiler. Ayrıca kadınlar, erkeklerin söyledikleri bu sözleri de "Bunlar yalnızca kişisel görüştür, partiyle bir alakası yoktur," diyerek reddettiler.⁴⁷ Yani, bireysel hedefler stratejik olarak yeri geldiğinde hareketin kurallarıyla uyumlu oluyor yeri geldiğinde ondan sapmayı temsil ediyordu.

Bireysel tercihlerin ve kolektif taleplerin bir arada olması, zaman zaman sosyal bölünmeleri aşan, beklenmedik, çelişkili söylemlere ve uygulamalara yol açıyor. Örneğin, pek çok insan aynı anda hem özgürlükçü (*liberal*) hem de muhafazakâr (*conservative*) olduğunu iddia eder. Diğer bir deyişle, bu tür insanlar bireysel sivil özgürlüklerin genel çerçevesine inanırlar; ancak diğerlerinin yaşamayı talep ettikleri- bazı hakları kolektif mantık açısından reddederek yaşarlar. Bu durum "iyi bir toplum için" alkolün yasaklanmasını savunan dindar Müslümanlar için geçerli olduğu gibi, örtünmenin kadınları baskı altına aldığına inanan ve sonuçta başörtülülerin üniversiteye gitmesi-

46 White (1994).

47 White (2002).

nin yasaklanmasını destekleyen kelimenin tam anlamıyla laik olanlar için de geçerlidir. Bazıları da, etnik kökenine bakmaksızın tüm Türk vatandaşların –Kürt olmaktan ziyade Türk olarak katıldıkları sürece– Türkiye toplumunu oluşturmayı başarılmasından övgüyle söz ediyor. İster laik ister dindar olsun, aynı insanlar, büyük bir ihtimalle kızların eğitim almasını destekler ama aynı zamanda annelerin çocuklarla birlikte evde kalması gerektiğine inanırlar. Toplum tarafından belirlenmiş ahlaki dünyanın sınırları içerisinde kalmak kaydıyla, bireyin kendini geliştirmesi için bir alan açılması söz konusu olabilmektedir.

İnsanlar aynı anda dışı açık özgürlükçüler ve yerel kimliklerine bağlı şovenistler olabiliyorlar. İnsanlar kendi grupları için makul ve sadık üyeler olsalar da, günlük hayattaki karşılaşmalarda “öteki grup” ile sosyal ve politik açılardan muhtemel benzerlikler gösterir. İnsan haklarının evrensel ilkelerini destekleyen ifade özgürlüğünü engelleyen ve muhafazakâr dünya görüşüyle uyuşmayan yaşam tarzlarına karşı açıkça muhalif ve tutarsız bir tavır sergileyen AKP de bireysel haklar ve topluluk talepleri arasında böyle bir kod-değişimi uyguluyor. Laikler, bu tutarsızlıkları AKP'nin ikiyüzlülüğünün bir örneği olarak görmekte ve AKP'nin Türkiye'yi İslami bir devlete dönüştürecek gizli niyetinin bir işareti olduğuna dikkat çekmektedir. Oysa AKP temelde toplumsal açıdan sınırlı olmasına rağmen, değişikliğe açık bir siyasal ve sosyal yaşamın ikili doğasını dışı vurmaktadır. Laikler de tutucu olmayan fikirlerin ve kimlik simgelerinin (örneğin, başörtüsü takma, alkol içmeyi reddetme veya Kürtçe konuşma gibi konularda) ifade edilmesini şeytanlaştırdıklarında, Batılı yaşam tarzına serbestlik ile farklılıklara sınırlı toplumsal hoşgörü arasında benzer bir tutarsızlık sergilemiş oluyorlar. Sonuç, uygun bulunmayan yaşam biçimlerine (ister alkol tüketimi ister örtünmek olsun) hoşgörü göstermeyen ve sosyal yaşamda neye izin verilip neyin yasaklanacağını seçimleri kazanarak çoğunluğu elde edenlerin kendi topluluklarının kurallarına göre belirlediği, çoğunlukçu bir demokrasi anlayışının egemen hale gelmesidir.⁴⁸

48 Çarkoğlu ve Toprak'ın (2007, 56, 86) çalışması halkın çoğunluğunun demokrasiyi ve sivil hakları önemli bulduğunu, ancak ötekilerin haklarına çok az du-

Ulusal öznellik pratikte son derece koşullara bağlıdır. Bir kimsenin kendi kimliğini herhangi bir anda yansıtırken, kendi konumu ve bakış açısı, hedef kitlesi ve çoklu kimlikleri (uygar, modern, muhafazakâr, Kemalist, seküler, Müslüman, liberal vb.); bunların yerel bakımdan tanımlanmış hali içinde şekillendirdiği bireysel isteklerin bir ürünüdür. Fredrik Barth'ın Bali kimliği üzerine olan çalışmasında gösterdiği gibi, bir kültürün tanımı her zaman stratejik olan bireyin anlayışı ve kültürel kategorilerin ifadesinden hareket etmelidir.⁴⁹ Sonuç olarak, bu kitap tutarlı bir “Türkler” veya Türklük tanımı yapmayı amaçlamıyor, daha ziyade örtüşen ve rekabet halinde olan Türklük kültürlerinin ve diğer ulusal öznellik biçimlerinin taslaklarını sunuyor.

Tıpkı Bali’li olmak gibi, Türk olmak da sonradan edinilen ve toplumsallaşma, eğitim ve diğer yaşam deneyimlerinden süzülmüş bir bilgi biçimidir. Böyle bir bilgi genellikle parçalıdır, ama paylaşılan anlamların ve beklentilerin bazen çelişkili bir doğaya sahip farklı katmanları vardır. Bunlar bilinçli veya bilinçsiz olarak sosyal koşullara uyum sağlamak için birey tarafından kullanılabilir.⁵⁰ Tıpkı din gibi, milliyetçiliğin de toplumsal ve bilişsel boyutları olduğu kadar duygusal boyutu da vardır. Bazı bilgi kaynakları diğerlerine göre daha kabul edilebilir olarak düşünülür ve belirli geçerlilik kriterleri uygulanır ki Barth bu durumu gerçeğin mihenk taşı olarak adlandırır. Bunlar da duygu, mantık veya metnin gücüne, grup veya lider figürüne bağlı olarak çok çeşitlilik gösterecektir. Milliyetçilik, din gibi, mesajını stilize performansları ve anahtar metaforları düzenleyerek ayarlar ve bireyden çok, geniş halk yığınlarına değer verir. Bir başka deyişle, bütün kültürel tanımlamalar, değerlendirme-

yarlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Demokrasi, azınlıkların haklarının korunmasından ziyade çoğunluğun görüşlerinin temsil edildiği bir sistem olarak anlaşılmalıdır.

49 Barth (1993).

50 Kentel, Ahıska ve Genç benzer bir gözlem yapıyor (2007, 3): (Türk) milli söylemini oluştururken sıklıkla “ortak geçmiş”ten söz edilmesine rağmen, bireyler çoğunlukla kendi bireysel deneyimleri aracılığıyla ve var olan tarihçilik ile “ilişki” kurarak farklı “geçmişler” inşa ediyorlar.

lerin ve aynı zamanda siyasal iddiaların konumlandırılmasıdır. Bunlar özellikle belli bir bağlamda söylem olarak ifade edildiğinde, idealize edilmiş bir biçimde incelenmektedir.

Barth'ın ifade ettiği gibi, bireyin istediği stratejik kimlikleri tasarlamasına rağmen, bu kimliklerin diğerleri için ancak aynı ulusal çerçeve içinde kabul edilebilir hale geldiğini belirtmek önemli. Bali'de, bir Hintli çiftçi ile bir Müslüman kentli profesyonelin çok az ortak yanı olmasına rağmen, her ikisi de Bali'li olduğunu iddia edecektir. Öte yandan, Türklük hakkında tartışmalar ne kadar ateşli olursa olsun, muhtemelen bu tartışmaların tamamı, Türk milletinin bir üyesi olduğunu iddia eden bireyler (bazen aile üyeleri veya arkadaşlar arasında) arasında vuku bulmaktadır. Türkler, Türklüğün uygun olmayan kültürel iddialarını ne kadar reddetseler de, –bu kabul bir tür utanca yol açsa bile– yine de birbirlerinin aynı ulusal çerçeve içinde hareket ettiklerini kabul ediyorlar. Sosyolog Ferhat Kentel bir seferinde bana, Türk milli kültürünün çıkıntılı bir balon gibi olduğunu söylemişti. Eğer şişirseniz, tüm çıkıntılar yok olur.

Sonuç

Türkiye'nin Üçüncü Cumhuriyeti'nin, laik ve Müslüman kesimler arasındaki ateşli savaşa denk geldiği apaçık. Her iki taraf da siyasal ve toplumsal farklılıkların bağlı olduğu geleneksel kategorilere müracaat etmesine rağmen, sonuç, Türkiye toplumunun kendi dönüşümünde devrimci bir nitelikte oldu. Bu dönüşümün basitçe kategorik etiketlerle okunması mümkün değil; çünkü liberal ve muhafazakâr dürtüler ve eylemler “laik” veya “Müslüman” bir devletin veya toplumun beklentilerine kolayca uydurulamaz. Ayrıca, her bir “taraf” bol miktarda tutarsızlıktan mustarip. 1980'lerden bu yana bilinçli bir yeni Müslüman elitin geleneksel laik elitlere karşı siyasal ve ekonomik açıdan güçlü biçimde meydan okumakla kalmadığı, aynı zamanda Cumhuriyet'ten ziyade Osmanlı-sonrası bir modelle dayanan bir millet ve tutucu olmayan bir milli özne tanımı geliştirdiği çok açık.